

КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто сутність та окремі аспекти соціально-комунікативної культури особистості школяра.

Динамічне суспільство майбутнього потребує соціально розвиненої, самостійної особистості, яку неможливо "зібрати" з уніфікованих "деталей". У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи. Провідне значення у цій проблемі має розвиток здатності школярів активно впливати на оточуючий світ і максимально широко реалізувати природний потенціал щодо власного соціально-культурного зростання, формування комунікативних умінь, де виховна діяльність відображає соціальну закономірність і нерозривно пов'язана з усіма галузями життя суспільства. Сучасна школа покликана допомогти дитині знайти смисл життя, створивши при цьому повноцінні умови для її фізичного, інтелектуального, духовного розвитку і саморозвитку.

Об'єктивна потреба у вихованні соціально-комунікативної культури, насамперед у шкільному віці, зумовлюється підвищенням персональної відповідальності кожної конкретної людини за свій особистий внесок у процес суспільних перетворень і власного зростання.

Разом з тим, як свідчить педагогічна практика, у сучасних школярів часто знижується інтерес до навчання, виявляється тенденція до девіантної, деструктивної поведінки. Все це, природно, позбавляє їх можливості виявлення соціально-комунікативної культури, зокрема у старшому шкільному віці, коли виникає потреба у самоствердженні та професійному самовизначенні. Тим самим із загальноосвітньої школи в життя виходять молоді люди, котрі часто з надто великими складнощами здатні продовжувати навчання в освітньо-професійних закладах або долучатися до активної участі у професійно-трудовій діяльності в умовах народжуваного ринкового середовища.

У процесі розв'язання зазначеної проблеми виникає ряд суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати наступні:

- між об'єктивною потребою формування соціально-комунікативної культури школярів і неадекватними можливостями сучасної системи освіти;
- між необхідністю особистістю засвоювати соціальний досвід, соціальні норми, соціальну культуру і одночасним збереженням індивідуальності у цьому процесі засвоєння;
- між соціальною значимістю соціально-комунікативної культури особистості для гармонізації взаємовідносин у системі "людина – суспільство" й недостатньою розробкою її в науково-теоретичному й методичному аспектах;
- між потребою в інтеграції виховних впливів усіх форм організації навчання, діяльності позашкільних навчальних закладів, громадських організацій, сім'ї і відсутністю таких зв'язків у реальній практиці.

Отже, у розробці проблеми виховання соціально-комунікативної культури школярів все відчутніше проявляються недоліки підготовки вчителів, вихователів до здійснення відповідної діяльності, простежується недостатня орієнтація програм з навчальних предметів та недостатнє залучення сім'ї, позашкільних навчально-виховних закладів, громадськості до цього питання. Тому особистісно-зорієнтована педагогіка має бути спрямована на фундаментальне розв'язання суперечностей, які виникатимуть у процесі формування соціально-комунікативної культури особистості, де школяр є головним пріоритетом та цінністю.

Соціально-комунікативну культуру ми розуміємо як інтегральне особистісне утворення школяра, що характеризує засвоєння ним культурних норм, цінностей, моделей поведінки прийнятих у соціумі та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію і самореалізацію його особистості в сучасному суспільстві.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі різноманітні аспекти проблеми соціально-комунікативної культури розглядаються у філософських, соціологічних, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях (І. Агієнко, О. Асмолов, Г. Андрєєва, Є. Андрущенко, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, А. Волохов, Є. Бондарєвська, П. Гальперін, Н. Заверико, І. Зверєва, Н. Зовніченко, І. Іванов, Л. Лембрик, С. Рубінштейн, С. Сарновська, І. Тимченко, В. Кабрін, Я. Коломінський, А. Кребер, К. Клухольн, О. Леонтєв, М. Лукашевич, А. Маслоу, А. Мацумото, А. Мудрик, Ж. Піаже, А. Петровський, Д. Фельдштейн, О. Франкл та ін.).

Для кращого розуміння сутності соціально-комунікативної культури розглянемо окремі її складові.

Термін "культура" належить до числа багатозначних, і пояснюється це тим, що сама культура – вкрай складне, багатогранне явище, що виражає усі сторони людського буття. Саме тому її вивчають багато наук, кожна з яких виділяє як предмет свого вивчення одну з її сторін, формулюючи при цьому своє розуміння й визначення культури. На сьогоднішній день ученими нараховано більше 500 таких визначень.

У сучасній літературі культура найчастіше розглядається як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [1: 171]. Це широке розуміння культури, що може бути використано для характеристики визначених історичних епох, конкретного

суспільства, народностей і націй, специфічних сфер людської діяльності. У більш вузькому значенні під культурою розуміють сферу духовного життя людей.

Вчені-культурологи А. Кребер і К. Клухольн, проаналізувавши понад сто основних визначень культури, згрупували їх наступним чином:

1. Описові визначення, що належать у своїй основі до концепції основоположника культурної антропології Е. Тейлора. Суть таких визначень: культура – це сума усіх видів діяльності, звичаїв, вірувань; вона як скарбниця всього створеного людьми містить у собі книги, картини і т.п.; знання шляхів пристосування до соціального і природного оточення, мова, звичай, система етикету, етика, релігія, що склалися століттями.

2. Історичні визначення, що підкреслюють роль традицій і соціальної спадщини, які дісталися сучасній епосі від попередніх етапів розвитку людства. До них приєднуються і генетичні означення, стверджуючи, що культура є результатом історичного розвитку. До неї входить усе, що штучно створено людьми і передається від покоління до покоління, – знаряддя, символи, загальна діяльність, погляди, вірування.

3. Нормативні визначення, що акцентують значення прийнятих правил і норм. Культура – це спосіб життя індивіда, обумовлений соціальним оточенням.

4. Ціннісні визначення: культура – це матеріальні і соціальні цінності групи людей, їх звичаї, реакції поведінки.

5. Психологічні визначення, що виходять з вирішення людиною певних проблем на психологічному рівні. Тут культура є особливим пристосуванням людей до природного оточення й економічних проблем і складається вона з наслідків такого пристосування.

6. Визначення на основі теорій навчання: культура – це поведінка, якої людина навчилася, а не отримала як біологічну спадковість.

7. Структурні визначення, що виділяють важливість моментів організації і моделювання. Тут культура являє собою систему певних ознак, різним чином пов'язаних між собою. Матеріальні і нематеріальні культурні ознаки, що базуються навколо основних потреб, утворюючи соціальні інститути, що є ядром (моделлю) культури.

8. Ідеологічні визначення; культура – це потік ідей, що переходять від індивіда до індивіда за допомогою особливих дій, тобто за допомогою слів або наслідувань.

9. Символічні визначення: культура – це організація різних феноменів (матеріальних предметів, дій, ідей, почуттів), що полягає у використанні символів або залежить від них.

Кожна з перерахованих груп визначень охоплює певні важливі риси культури. Однак у цілому, як складний суспільний феномен, вона вислизає від визначення [2: 274].

Люди розуміють культуру як багатоплановий конструкт, який охоплює дуже багато, якщо не всі аспекти життя.

Сучасний дослідник культури Д. Мацумото визначає її як динамічну систему правил експліцитних (офіційних) та імпліцитних (неофіційних), які встановлені групами людей з метою забезпечення свого виживання, включаючи установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, загальні для групи, але які реалізуються специфічним способом всередині певної групи, передаються із покоління в покоління, відносно стійкі, але здатні змінюватися в часі [3: 31].

Культура належить до різноманітних аспектів життя, але її саму неможливо побачити, почути або спробувати на смак. Те, що є для нас конкретним і піддається спостереженню, – не культура як така, а відмінності в людській поведінці: вчинки, думки, традиції і т.п. Ми спостерігаємо маніфестацію культури, але ніколи не бачимо саму культуру [3: 28].

Культура є як індивідуальним, психологічним конструктом, так і соціальним. Деякою мірою культура існує і в кожному з нас індивідуально, і як глобальний, соціальний конструкт.

Індивідуальні відмінності в культурі можна спостерігати серед людей настільки, наскільки вони приймають і поділяють установки, цінності, уявлення і поведінку, які в силу згоди складають їх культуру. Якщо вони поводять себе відповідно до цих загальних цінностей або моделей поведінки, тоді ця культура у них присутня, а якщо вони не поділяють ці цінності або моделі поведінки, то вони не є складовою цієї культури.

Категорія "культура" залучала і залучає багатьох дослідників глибиною свого змісту, значимістю для кожного аспекту людського життя і діяльності. Широта охоплюваних нею суспільних явищ викликає ефект закріплення за цим поняттям великої кількості значеннєвих відтінків, що у свою чергу накладає свій відбиток на розуміння і використання терміна "культура".

У культурології домінують два дослідницьких напрямки. Із середини 60-х років культура розглядалася як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною. Аксіологічна інтерпретація культури полягає в розумінні тієї сфери буття людини, яку можна назвати світом цінностей. Саме до цього світу, з погляду прихильників цієї концепції, і застосоване поняття культури. Воно з'явилося як підсумок попередньої діяльності людини, що являє собою складну ієрархію значимих для конкретного суспільного організму духовних і матеріальних утворень.

Друге трактування поняття культури ґрунтується на діяльнісному підході. Культура розглядається як специфічний спосіб діяльності, як якісна характеристика способів життєдіяльності людини – як суспільної, так і індивідуальної. Пошуки власного визначення культури призвели до розуміння родового способу буття людини у світі, а саме – до людської діяльності як справжньої субстанції людської історії. З цього погляду культура розуміється як система позабіологічних вироблених механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується і реалізується активність людей у суспільстві, іншими словами, як спосіб, або технологічний контекст діяльності.

Є. Бондаревська називає третій – особистісний – підхід до визначення поняття "культура". Цей підхід складається у розгляді культури як середовища, що ростить і живить розвиток особистості [4: 28]. У цих концепціях під культурою розуміють усі прояви людської суб'єктивності, властивості і якості, що характеризують рівень розвитку суспільства, культурно-історичної епохи в її людському вимірі: рівень волі, освіченості, моральності, духовності людей, їх здібностей до культурного саморозвитку. Людина виступає тут як активний творець культури [4: 231].

Б. Ерасов виділяє наступні функції культури: 1) виробництво нових знань, норм, цінностей, значень; 2) нагромадження, збереження і поширення (трансляція) знань, норм, цінностей і значень; 3) відтворення духовного процесу через підтримку його спадкоємності; 4) комунікативна функція, що забезпечує знакову взаємодію між суб'єктами діяльності, їх диференціацію і єдність; 5) соціалізація суспільства через створення структури відносин опосередкованих культурними компонентами; 6) як додаткова форма соціалізації виділяється рекреативна, або ігрова культура, що діє у відведеній для неї сфері [5: 68].

Таким чином, виходячи з трьох підходів до визначення культури, а саме: аксіологічного, діяльнісного й особистісного, – а також спираючись на її функції, можна виділити наступні складові культури:

Духовні і моральні цінності, ідеали, норми.

Знання, уміння, навички, діяльність, куди входить і соціально-комунікативна діяльність.

Особистісні якості, здібності і ставлення людини до природи, себе і до інших.

Філософський енциклопедичний словник дає наступне визначення культури: "Культура – виховання, утворення, розвиток, шанування, специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці; у системі соціальних норм і установок; у духовних цінностях; у сукупності відносин людей до природи, між собою і до самих себе" [6: 237].

Проблему філософського – методологічного – підходу до визначення культури розглядали Ф. Вольтер, Ж. Руссо, І. Гердер, Е. Кант, Г. Гегель, Т. Карвер, У. Саммер, А. Келлер, П. Сорокіна, Г. Беккер, К. Янг, І. Томас, Е. Тейлор, Р. Бенедикт, Р. Лінтон. У руслі цієї проблеми знаходяться також розробки, які були проведені в дослідженні сутності культури як особливого суспільного феномена відомими радянськими філософами А. Уледовим, Е. Маркаряном, В. Межуєвим, Н. Злобіним, Г. Смірновим, Т. Ойзерманом, П. Гуревичем та ін.

Під терміном "культура" сучасна філософія розуміє характеристику насамперед людського суспільства. Культура не наслідується біологічно, але передбачає навчання, вона являє собою суб'єктивно особистісний вимір історичного процесу, його творчий початок.

Зокрема, І. Агієнко розглядає культуру як засіб творчої самореалізації кожного члена суспільства та арсенал суспільних нововведень. Особистість соціокультурна за своєю сутністю, але індивідуально неповторна за способом свого існування. Але щоб культура була саме процесом, а не тільки сукупністю готових цінностей, потрібний постійний саморозвиток людини і людства. Суб'єктом культури може бути лише індивід, який прагне саморозвитку, самоформування. Саморозвиток є атрибутивною ознакою особистості, а в культурі завжди присутній особистісний чинник саморозвитку, тобто перетворення багатства культурного досвіду попередніх поколінь у внутрішнє багатство індивідів, що знову втілюють його зміст у своїй соціальній діяльності, спрямованій, у свою чергу, на перетворення дійсності і самої людини [7: 10].

У психологічному словнику культура (лат. *Cultura* – освіта, догляд, розвиток) – предметно-ціннісна форма освоювально-перетворювальної діяльності, в якій відображається історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, породжується й утверджується людський сенс буття [8: 82].

У цьому ж словнику стверджується, що культурна людина – це інтелігент (за духовною суттю), що посідає активно-творчу життєву позицію і прагне найвищій здобутки людства, оптимальний раціоналізм діяльності спрямувати на утвердження творчої свободи і гідності людини як вищої цінності. Метою культури є всебічний і гармонійний розвиток сутнісних сил і діяльності, здібностей людини.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен "культура" багатозначний. Характерним для нього є складність та багатовимірність. Незважаючи на велику кількість визначень культури, можна виділити наступні складові цього поняття: гуманність, людинотворення, яке полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей, притаманних кожній людині. А продуктом культури є сама людина, яка одночасно є творцем культури; головне джерело культури – діяльність людини. Культура містить способи та результати діяльності людини [9: 8].

Отже, культура – це складний сплав ціннісних, діяльнісних і особистісних аспектів, що не має однозначного й універсального визначення, яку, разом з тим, можна проаналізувати і визначити у контексті тієї або іншої області людського життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Просвещение, 1998. – 258 с.
2. Андрущенко Е. Социальная психология. Учебн. пособие для студентов высш. пед. учебн. заведений / Под ред. В.И. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2000 – 264 с.
3. Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Прайм – Еврознак, 2002. – 416 с.
4. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 12 – 15.
5. Ерасов Б.С. Российская культурология в контексте закрытия // Филос. науки. – 2000. – № 3. – С. 68-76.
6. Философский энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
7. Агієнко І. Соціально-філософський аналіз моделей формування особистості як суб'єкта культури: Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. к.ф.н. – Дніпропетровськ, 1998. – 20 с.

8. Психологічний словник / За ред. член.-коресп. АПН СРСР В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с.
9. Уваркіна О. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психологічних дисциплін. – Автореф. на здобут. наук. ступ. кан. пед. наук. – К., 2003. – 25 с.

Матеріал надійшов до редакції 2.10. 2005 р.

Тернопільская В.И. Культура личности школьника: постановка проблемы.

В статье рассматривается сущность и отдельные аспекты социально-коммуникативной культуры личности школьника.

Ternopilskaya V.I. Students' Personality Culture: the Treatment of the Problem.

The article addresses the essence and particular aspects of social and communicative culture of students' personality.